

Τα γυναικεία πρότυπα στο σχολικό βιβλίο Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία Γ΄ Γυμνασίου

Αικατερίνη Τσέκου

Ph.D. Παιδαγωγικής, Ph.D. Θεολογίας, M.Sc. Παιδαγωγικής,
Διευθύντρια 3ου Γυμνασίου Αγ. Παρασκευής
aikatsekou@yahoo.gr

Περίληψη

Με θεωρητικά ερείσματα, στον κοινωνικοπολιτικό ρόλο των σχολικών βιβλίων και στη Διεθνή Έρευνα των Σχολικών Βιβλίων σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνήσει τα γυναικεία πρότυπα όπως προβάλλονται και όπως διαμορφώνονται στο σχολικό βιβλίο Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία Γ΄ Γυμνασίου ενταγμένου στο ιστορικό πλαίσιο συγγραφής και χρήσης του. Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε είναι η Ποιοτική Ανάλυση Περιεχομένου. Από τις αναλύσεις προκύπτει ότι το υπό ανάλυση σχολικό βιβλίο κινείται μέσα στο πλαίσιο αναπαραγωγής παραδοσιακών στερεοτυπικών γυναικείων ρόλων, άμεσα συνυφασμένων με την κοινωνικοπολιτική ιδεολογία της πατριαρχικής δόμησης της κοινωνίας.

Λέξεις-κλειδιά: Σχολικό βιβλίο Ιστορίας, Ποιοτική Ανάλυση Περιεχομένου.

1. Εισαγωγή

Η ενασχόληση με το σχολικό βιβλίο διεθνώς συνεπικουρεί την ευρέως αποδεκτή από τον επιστημονικό χώρο θέση πως το σχολικό βιβλίο αποτελεί κοινωνικοπολιτικό «προϊόν», το οποίο συνδέεται με συμφέροντα και εξουσία, στοχεύει στη μετάδοση και αναπαραγωγή της συγκεκριμένης κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας και της κυρίαρχης ιδεολογίας της ιστορικής περιόδου κατά την οποία συγγράφεται λειτουργώντας ταυτόχρονα ως κατεχοχόν πεδίο μετάδοσης αξιών και προτύπων (Giroux, 1981; Luke, 1988; Μαυροσκούφης, 2006; Μπονίδης, 2007; 2009; Apple, 2008; Καψάλης & Χαραλάμπους, 2008). Ιδιαίτερα τα σχολικά βιβλία της Ιστορίας, των Θρησκευτικών, της Γλώσσας, της Πολιτικής Αγωγής και της Λογοτεχνίας, μέσω της γνώσης που παρέχουν, συμβάλουν στην κοινωνικοποίηση των μαθητών και των μαθητριών, διαμορφώνοντας διαθέσεις, στάσεις, προκαταλήψεις καθώς και την ανάπτυξη στερεοτύπων (Άχλης, 1983; Καψάλης & Χαραλάμπους, 2008; Μπονίδης, 2004; 2005; 2009; 2014; 2016; Τσέκου, 2016; 2017; 2019; 2020). Η κυρίαρχη ιδεολογία δημιουργεί μια ασυνείδητη εσωτερικευμένη αποδοχή του κοινωνικού ρόλου που πρόκειται να επιτελέσουν τα δύο φύλα καλλιεργώντας ταυτόχρονα στα άτομα την πεποίθηση μιας κατ' ουσία ψευδούς αυθόρμητης προσωπικής αποδοχής. Τα δύο φύλα μέσα από τους μηχανισμούς της κοινωνικοποίησης μαθαίνουν να σκέφτονται και να ενεργούν ανάλογα με το φύλο τους (Ηλιού, 1984; Rasinski, Crocker & Hastle, 1985; Michel, 1986; Κανταρτζή, 1991 & 2003; Μαραγκουδάκη, 1993).

Γι' αυτόν τον λόγο σε όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα η μελέτη των σχολικών βιβλίων με σκοπό, μεταξύ άλλων, και την απαλοιφή έμφυλων διακρίσεων και στερεοτυπικών ρόλων των φύλων, τέθηκε στις προτεραιότητες αρκετών διεθνών οργανισμών, όπως της UNESCO (UNESCO, 1949; 1974; 1989), του Συμβουλίου της Ευρώπης και του Ινστιτούτου Διεθνούς Έρευνας Σχολικών Βιβλίων Georg Eckerts (Council of Europe, 1985; Pillsbury, 1966; Fritzsche,



1992; Johnsen, 1993). Στην Ελλάδα προς την κατεύθυνση αυτή δραστηριοποιείται στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, στη Φιλοσοφική Σχολή, στον Τομέα Παιδαγωγικής, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής το Κέντρο Έρευνας και Αξιολόγησης Σχολικών Βιβλίων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων (Κ.Ε.Α.Σ.Β.Ε.Π.) το οποίο τελεί υπό την διεύθυνση του Αναπληρωτή Καθηγητή Κυριάκου Μπονίδη.

2. Μέθοδος

Σκοπός της έρευνας είναι να διερευνήσει τα γυναικεία πρότυπα όπως προβάλλονται και όπως διαμορφώνονται στο σχολικό βιβλίο Ιστορίας της Γ' Γυμνασίου ενταγμένου στο ιστορικό πλαίσιο συγγραφής και χρήσης του. Υλικό της έρευνας αποτελεί το σχολικό βιβλίο Ιστορίας της Γ' Γυμνασίου: Λούβη Ε., Ξιφαράς Δ. (2010). *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία Γ' Γυμνασίου*. Αθήνα: ΟΕΔΒ. Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για την παρούσα ανάλυση του υπό έρευνα σχολικού βιβλίου είναι η *Ποιοτική Ανάλυση Περιεχομένου* (Mayring, 2000; Μπονίδης, 2004; 2009; Πουρκός, 2010) με την οποία διερευνήθηκαν οι κατηγορίες Μάνα, Σύζυγος, Εργάτρια, Ηγέτιδα, Λογοτέχνης, Επιστήμων, Νομπελίστρια, Πολιτικός, Πρόσφυγας, Εθνική αγωνίστρια και Κοινωνικοπολιτική αγωνίστρια.

Συγκεκριμένα, οι αναλύσεις έγιναν σε μακρο-επίπεδο με ένα «παράδειγμα» της ποιοτικής ανάλυσης το οποίο συζευγνύει τα επιμέρους παραδείγματα της ποιοτικής ανάλυσης με την ερμηνευτική μέθοδο (Μπονίδης, 2004; 2014; 2015). Έτσι, με αφετηρία το σκοπό, τα ερευνητικά ερωτήματα και τα θεωρητικά ερείσματα της έρευνας συγκροτήθηκε ένα σύστημα κατηγοριών βάσει του οποίου αποδελτιώθηκαν οι σχετικές αναφορές στα κείμενα, οι οποίες αναλύθηκαν με τη Δόμηση Περιεχομένου και την Πρότυπη Δόμηση. Αφού αποδελτιώθηκε με μονάδα καταγραφής το «θέμα» και ταξινομήθηκε σε δελτία, βάσει του συστήματος των (υπο)-κατηγοριών το σχετικό με το αντικείμενο της έρευνας υλικό, περιγράφηκε κατά υποκατηγορία και κατηγορία, με τη δόμηση περιεχομένου. Με αυτόν τον τρόπο έγινε εφικτή η αναπαράσταση του αποδελτιωμένου υλικού σε μακρο-επίπεδο. Στη συνέχεια, με την πρότυπη δόμηση τεκμηριώθηκαν οι παραφράσεις, αφού επιλέχθηκαν από το υλικό και παρατέθηκαν τα «πρότυπα», με το μέγιστο δυνατό συγκείμενο τους, για κάθε (υπο)-κατηγορία, δηλαδή οι πιο χαρακτηριστικές αναφορές με κριτήρια το ιδιαίτερο ενδιαφέρον, τη μεγάλη συχνότητα και την ιδιαίτερη διατύπωση και οι οποίες έφεραν ενδιαφέροντα μηνύματα όσον αφορά τα γυναικεία πρότυπα. Έπειτα, στο τέλος κάθε βασικής κατηγορίας ακολούθησε σε ένα πρώτο επίπεδο, η ερμηνεία του υλικού με την ερμηνευτική μέθοδο (Θεοδώρου, 1999; Μπονίδης, 2004). Στο στάδιο αυτό επιχειρήθηκε με την ερμηνεία των σχετιζομένων με τη θεματική της έρευνας περιεχομένων του υπό εξέταση σχολικού βιβλίου να διαπιστωθεί αν το συγκεκριμένο σχολικό βιβλίο της Ιστορίας συμβάλλει στην εξάλειψη στερεοτυπικών γυναικείων ρόλων.

Ως ερμηνευτικές κατευθύνσεις της ανάλυσης ορίζονται ο πομπός, το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί το βιβλίο και οι μαθητές/τριες ως δέκτες (Μπονίδης, 2004). Κατά την ανάλυση με κατεύθυνση τον πομπό και το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον συγγραφής του εν λόγω σχολικού βιβλίου ως πομπός του μηνύματος θεωρούνται οι συντάκτες του βιβλίου όχι ως μεμονωμένες προσωπικότητες αλλά ως φορείς της κυρίαρχης ιδεολογίας, εφόσον το ερευνώμενο σχολικό βιβλίο είναι προϊόν εγκεκριμένο από την πολιτική ηγεσία, ενώ ως κοινωνικοπολιτικό συγκείμενο θεωρείται το ιστορικό πλαίσιο συγγραφής και χρήσης του. Δίαυλος επικοινωνίας είναι το κείμενο και το περιεχόμενο του ερευνώμενου σχολικού βιβλίου, ενώ μήνυμα αποτελεί το φανερό (τι δηλώνεται) περιεχόμενο του κειμένου



και του περικειμένου του υπό ανάλυση σχολικού βιβλίου ενταγμένο στο ιστορικό του πλαίσιο.

3. Ανάλυση δεδομένων

Η ανάλυση του υπό ανάλυση σχολικού βιβλίου καταδεικνύει τα εξής:

A. Μάνα: Το βιολογικό γεγονός της γέννησης αποδίδεται ως ιστορικοκοινωνική πραγματικότητα προβάλλοντας μια στερεότυπη αντίληψη ανάπτυξης ανάλογων συμπεριφορών. Η μάνα φροντίζει, αγαπά, προσφέρει, προστατεύει, πονάει. Διαφαίνεται η αργiori ύπαρξη του περίφημου «μητρικού» ενστίκτου με ταυτόχρονη αναγωγή της αξίας της μητρότητας στο υψηλότερο σημείο της ιεραρχίας των αξιών. Στην εικόνα Γ, 119, αποτυπώνεται η τραγική φιγούρα της μάνας που έχασε το γιο της σε διαδήλωση το 1936 και ενέπνευσε τον ποιητή Γ. Ρίτσο να γράψει το ποίημα *Επιτάφιος*. Η εξωτερική συνηθειά, το μέγεθος της οδύνης και του πόνου μπροστά στο πιο τραγικό γεγονός στη ζωή ενός ανθρώπου εκφράζονται μέσα από γυναικεία μόνο απεικόνιση. Παρατηρούμε μια στερεοτυπική αναπαραγωγή των χαρακτηριστικών του γυναικείου φύλου που θέλει μόνο τη γυναίκα να μπορεί να εξωτερικεύει τα συναισθήματά της, να φωνάζει, να κλαίει, να πονά. Στο έργο του Ν. Γύζη, *τα αρραβωνιάσματα*, 1875, βλέπουμε τη γυναίκα στον παραδοσιακό ρόλο της γιαγιάς και της μάνας, τρυφερή προς το παιδί της, πάντα με μια ζεστή αγκαλιά. Ο αυτοπροσδιορισμός της ως άτομο εξαντλείται σε αυτούς τους ρόλους. Είναι το πρόσωπο που έχει ανάγκη από τη δύναμη και την προστασία του άντρα, σημείο που γίνεται εμφανές και από την όρθια αντρική παρουσία στα δεξιά της διακρίνεται το ιδιαίτερο δέσιμο που υπάρχει μεταξύ μάνας και παιδιού. Τα παιδιά τα έχει αγκαλιά η μάνα. Τα παιδιά τα προστατεύει η μάνα, τα νουθετεί η μάνα, ασχολείται μαζί τους η μάνα. Η γυναικεία υπόσταση είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη μητρότητα. Η γυναίκα βρίσκει ολοκλήρωση και πληρότητα αποκλειστικά μέσα από τη μητρότητα. Η αγάπη και η τρυφερότητα φαίνεται ότι ανήκουν αποκλειστικά και μόνο στο γυναικείο φύλο. Ένα επίσης σημείο που παρατηρούμε είναι ότι ο χώρος που κινείται η γυναίκα- μάνα είναι ο χώρος του σπιτιού, συνδέοντας την εικόνα της μάνας με εκείνη της νοικοκυράς: «...Η μητέρα μου από ενθουσιασμό και αγάπη για τα νέα παλικάρια μου έδινε και τους πήγαινα, μαζί με άλλα παιδιά, διάφορα εκλεκτά τρόφιμα» (Γ, 101). Στο έργο του Ν. Λύτρα *τα κάλαντα*, 1878, (Εικόνα Γ, 78) προβάλλεται το πρότυπο της παραδοσιακής γυναίκας η οποία είναι πάντα στο σπίτι, μάνα, νοικοκυρά, διαθέσιμη στην υπηρεσία των παιδιών, ένα πρόσωπο άχρωμο και άτονο, ουδέτερο, χωρίς οντότητα και προσωπικότητα.

Κατά την ανάλυση του συγκεκριμένου σχολικού βιβλίου πουθενά δε σκιαγραφείται το νέο πρόσωπο της σύγχρονης μάνας, της χειραφετημένης, της μορφωμένης, που συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και επαγγελματική ζωή και επομένως είναι σε θέση να λύνει τις απορίες των παιδιών της, να συζητά σαν ίση με τα παιδιά της, να σέβεται τις ανάγκες και τις επιθυμίες τους, να συμμετέχει στα ενδιαφέροντά τους, να παρέχει ερεθίσματα και γνώσεις και που δεν είναι απλά και μόνο μια υπερπροστατευτική, παθητική τροφός. Αυτό που παράγεται είναι το πρότυπο της γυναίκας που είναι προσκολλημένη στα παιδιά της, αρνείται την ανεξαρτητοποίησή της και η ζωή της στρέφεται αποκλειστικά γύρω από αυτά. Δημιουργείται έτσι ένα σύνδρομο κατοχής που είναι τόσο ισχυρό, ώστε δεν αφήνει τα παιδιά να ανεξαρτητοποιηθούν. Παρουσιάζοντας τη μητρότητα ως το μοναδικό τρόπο πληρότητας της γυναικείας φύσης, το να μην κάνει μια γυναίκα παιδιά θεωρείται στοιχείο απόκλισης. Τα κορίτσια-μαθήτριες μέσα από μια τέτοια εικόνα κοινωνικοποιούνται στο πλαίσιο αυτού του



ρόλου και εσωτερικεύουν όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που θεωρούνται ιδανικά γι' αυτό το ρόλο.

Β. Σύζυγος: Ο αυτοπροσδιορισμός της γυναίκας μέσα από τον ρόλο της συζύγου γίνεται σαφέστατα έκδηλος. Είναι η σύντροφος που όμως στις περισσότερες απεικονίσεις ζει και κινείται στη σκιά του συζύγου. Μοιράζεται τον τίτλο του, τον ακολουθεί στις δημόσιες εμφανίσεις του (Εικόνα Γ, 151), στην εξορία: «*Ο Όθωνας και η Αμαλία φεύγουν από την Ελλάδα, 12 Οκτωβρίου 1862*», (Εικόνα Γ, 60), ακόμα και στο θάνατο: «*...Έτσι άρχισε το έτος Ι της Δημοκρατίας (1793). Ο βασιλιάς και η βασίλισσα καταδικάστηκαν και αποκεφαλίστηκαν (1793)*» (Γ, 18).

Και εδώ παρατηρείται μια αναπαραγωγή της στερεοτυπικής αντίληψης που θέλει τη γυναίκα αρωγό του άντρα. Τη βλέπουμε πειθήνια, παθητική, να παίζει έναν μάλλον «διακοσμητικό» ρόλο στη ζωή του άντρα της. Είναι ο ήρεμος ακροατής, δείχνει θαυμασμό για αυτό που κάνει ο άντρα της, εξαρτάται από αυτόν, βρίσκεται όμως πάντα πίσω από αυτόν. Ο γάμος υποδηλώνεται σαν μια κατάσταση ανισότητας και το πρότυπο των εξαρτημένων, υποτακτικών, παθητικών γυναικών απέχει πολύ από τη ισότητα που η σύγχρονη κοινωνία έχει θεσμοθετήσει. Και εδώ η προβολή τέτοιων προτύπων ωθεί τους μαθητές και τις μαθήτριες στην υιοθέτηση παρόμοιων συμπεριφορών υποβάλλοντας τα νέα παιδιά σε σύγχυση σχετικά με τις διαπροσωπικές τους σχέσεις και το πρότυπο του ή της συζύγου που θα υιοθετήσουν. Πρέπει να επισημάνουμε εδώ και την εσωτερική σύγχυση που προκαλεί στα κορίτσια η προβολή τέτοιων προτύπων συμπεριφοράς καθώς καλούνται να παλέψουν μέσα από αντιφατικά μηνύματα που δέχονται από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον για τη θέση της γυναίκας και το πρότυπο που προβάλλεται μέσα από το σχολικό εγχειρίδιο, με σκοπό να οριοθετήσουν και να συνδυάσουν τους πολλαπλούς τους ρόλους.

Γ. Εργάτρια: Είναι η χωρίς ιδιαίτερη μόρφωση γυναίκα που εργάζεται σε βιομηχανίες ή στα χωράφια. Οι συνθήκες εργασίας των γυναικών αυτών ενέχουν πολύωρη καθημερινή εργασία και ελάχιστες οικονομικές απολαβές. Διαπιστώνουμε ότι απέχουν πολύ από οποιαδήποτε έννοια σεβασμού προς την ανθρώπινη ύπαρξη, χαρακτηρίζονται δε ως «άθλιες». Παρακολουθούμε την αποτύπωση των εργασιακών συνθηκών των γυναικών τον 17^ο και 18^ο αιώνα στην Ευρώπη: «*...Την ίδια στιγμή, εκατοντάδες γυναίκες είναι υποχρεωμένες, όταν βεβαίως, βρίσκουν δουλειά, να εργάζονται από το πρωί μέχρι το βράδυ, παράγοντας τεράστιες ποσότητες βαμβακερού υφάσματος για τέσσερις πέντε πένες ...την ημέρα το πολύ*». (Γ, 10).

Η εργασιακή εξαθλίωση καθίσταται έκδηλη και κατά τον 19^ο αιώνα: «*...Εργάζονταν 12-16 ώρες καθημερινά, δίχως ούτε μια μέρα ανάπαυσης, και έπαιρναν μισθούς πείνας...*» (Γ, 44).

Η ίδια θλιβερή εικόνα παρουσιάζεται και στον Ελλαδικό χώρο το 19^ο αιώνα: «*Οι εργάτες, σε μεγάλο βαθμό γυναίκες και παιδιά, εμφανίστηκαν στην ελληνική κοινωνία αργά, λόγω της καθυστερημένης εκβιομηχάνισης, και ζούσαν σε άθλιες συνθήκες*» (Γ, 70). Η γυναίκα αποτυπώνεται και εικονικά κυρίως σε επαγγέλματα χαμηλού κοινωνικοοικονομικού κύρους, όπως αγρότισσα ή εργάτρια σε βιομηχανίες (Εικόνες Γ, 70, 75, 91, 112, 122).

Η παρουσίαση συγκεκριμένου επαγγελματικού προτύπου είναι μάλλον επιζήμια και δημιουργεί προβλήματα προσαρμογής τόσο για τις μαθήτριες, όσο και για τους μαθητές. Η ιστορία δεν αποτυπώνει την πραγματική εικόνα σύγχρονων γυναικών που κατακτούν όλο και περισσότερα επαγγέλματα, όλο και πιο υψηλές θέσεις και που εργάζονται όχι μόνο για οικονομικούς λόγους αλλά και για προσωπική ικανοποίηση. Το γεγονός αυτό διαστρεβλώνει τη σύγχρονη επαγγελματική εικόνα της γυναίκας δημιουργώντας σύγχυση, ιδιαίτερα στις



μαθήτριες, όχι μόνο για την επιλογή προτύπων αλλά κυρίως γιατί πιθανώς τις αποθαρρύνει, κάνοντας τις φιλοδοξίες τους να ατονήσουν και στρέφοντάς τις στα παραδοσιακά πρότυπα.

Δ. Ηγέτιδα: Υπάρχει αξιοσημείωτη έλλειψη αναφοράς σε ηγετικούς ρόλους γυναικών. Στις περίπου 190 σελίδες σημειώνουμε τέσσερις μόλις γυναικείες ηγετικές προσωπικότητες, τη Μαρία Θηρεσία και την Αικατερίνη Β΄ της Ρωσίας στη δεύτερη φάση της γαλλικής επανάστασης: «...Αυτή η παραλλαγή απόλυτης μοναρχίας ονομάστηκε φωτισμένη δεσποτεία. Κύριοι εκπρόσωποι της υπήρξαν ο Φρειδερίκος Β της Πρωσίας, η Μαρία Θηρεσία της Αυστρίας, ο γιος της Ιωσήφ και η Αικατερίνη Β΄ της Ρωσίας» (Γ, 12) καθώς και τη Μαντώ Μαυρογένους και τη Μπουμπουλίνα από την ελληνική επανάσταση: «...Ηγετικό ρόλο έπαιξαν και δύο γυναίκες, η Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα και η Μαντώ Μαυρογένους» (Γ, 30).

Η σημαντική έλλειψη γυναικείων προσωπικοτήτων και ο ρόλος που διαδραμάτισαν στη διαμόρφωση του ιστορικού γίνεσθαι διαμορφώνει ψευδείς πεποιθήσεις για τις ικανότητες του γυναικείου φύλου. Επίσης δημιουργεί αμφισβητήσιμη αποδοχή για γυναικείες ηγετικές ικανότητες και αποδοχή των γυναικών σε ρόλους υψηλών απαιτήσεων, για τους οποίους οι γυναίκες θεωρείται δεδομένο ότι έχουν βοηθητική μόνο προσφορά.

Ε. Λογοτέχνης: Σε αντίθεση με τα προηγούμενα πρότυπα, παρουσιάζεται η εικόνα της μορφωμένης και πνευματώδους γυναίκας που εισβάλλει στο χώρο των γραμμάτων, όμως θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η αναφορά σε γυναικείες προσωπικότητες που καταξιώθηκαν στο χώρο των γραμμάτων είναι απλά και μόνο αντιπροσωπευτική. Συγκεκριμένα από το χώρο της ποίησης έχουμε τρεις μόνο ποιήτριες, την Πηνελόπη Δέλτα, την Κική Δημουλά και τη Μαρία Λαϊνά. Συγκεκριμένα, στην περίοδο του 1900-1922 αναφέρεται η Πηνελόπη Δέλτα: «...Παράλληλα, δημιουργοί όπως ο Περικλής Γιαννόπουλος, ο Ίων Δραγούμης και η Πηνελόπη Δέλτα μίλησαν για τους αγώνες του ελληνισμού» (Γ, 179). Από την μεταπολεμική ποίηση αναφέρεται η Κική Δημουλά: « Η δεύτερη μεταπολεμική γενιά ποιητών (Ντίνος Χριστιανόπουλος, Κική Δημουλά, Νόκος Αλέξης Ασλάμογλου, Βύρων Λεοντάρης, Μάριος Μακρίδης, Σπύρος Τσακνιάς, Στέφανος Ροζάνης, Ανέστης Ευαγγέλου, Β. Καραβίτης κ.λπ.) στράφηκε περισσότερο στον εσωτερικό κόσμο, δίχως, ωστόσο, να εγκαταλείψει εντελώς τις πολιτικές αναφορές. Η στροφή αυτή οδήγησε ορισμένους δημιουργούς σε πιο ατομικές αναζητήσεις, στις οποίες δέσποσε η υπαρξιακή και μεταφυσική αγωνία (Κ. Δημουλά) (Γ, 181). Από την ποιητική γενιά του '70 η Μαρία Λαϊνά: «Η ποιητική γενιά του '70(Λευτέρης Πούλιος, Βασίλης Στεριάδης, Γιάννης Κοντός, Μαρία Λαϊνά, κ.ά.) ωρίμασε στα χρόνια της δικτατορίας και εξέφρασε μια απορριπτική διάθεση απέναντι σε κάθε μορφής εξουσία» (Γ, 181).

Από τις μυθιστοριογράφους, στον Ελληνικό χώρο αναφέρονται εννέα μόνο γυναίκες μυθιστοριογράφοι: η Μέλπω Αξιώτη, η Ρ. Γαλανάκη, η Μ. Δούκα, η Αρώνη –Τσίχλη, η Αθηνά Κακούρη, η Ευαγγελία Λούβη, Χάριετ Μπίτσερ Στόου, η Ιωάννα Καρυστιάνη, η Διδώ Σωτηρίου και η Άλκη Ζέη. Συγκεκριμένα, η Μέλπω Αξιώτη από τη γενιά του 30: «...ιδιαιτερη ανάπτυξη γνώρισε το μυθιστόρημα(...)Άλλοι όπως οι Γ. Μπερέτης, Γ. Σκαρίμπας και Μέλπω Αξιώτη, στράφηκαν σε πιο ριζοσπαστικές αναζητήσεις» (Γ, 180). Από τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, η Ρ. Γαλανάκη και η Μ. Δούκα ως εκπρόσωποι ενός νέου τύπου ιστορικού μυθιστορήματος: «Κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα εκδηλώθηκαν στο πλαίσιο της ελληνικής πεζογραφίας ποικίλες αναζητήσεις. Μια από τις πιο ενδιαφέρουσες ήταν εκείνη που, τοποθετώντας την πλοκή σε περιοχές που άλλοτε υπήρχε έντονη ελληνική παρουσία (Μ. Ασία, Αίγυπτος κ.ά.), επιδίωξε να ορίσει το ελληνικό μέσα από την αλληλεπίδρασή του με το αλλοεθνές και το αλλόθρησκο. Το αποτέλεσμα ήταν ένα νέου τύπου ιστορικό μυθιστόρημα, με κύριους εκπροσώπους τους Ν.Θέμελη, Ρ. Γαλανάκη, Αλ. Πανσέληνο. Σ. Τριανταφύλλου, Θ. Γρηγοριάδη και Μ. Δούκα» (Γ, 181). Επίσης η Αρώνη –



Τσίχλη που ασχολήθηκε με το αγροτικό ζήτημα στη Θεσσαλία τον 19^ο αιώνα (Γ, 69), η Αθηνά Κακούρη με το έργο της *Πριμαρόλια* στο οποίο αποτυπώνεται η ζωή στην Πάτρα του 19^{ου} αιώνα με φόντο τη σταφιδική κρίση (Γ, 71), η *Διδώ Σωτηρίου* με δύο έργα της *Οι νεκροί περιμένουν*(1959), *Ματωμένα χώματα* (1962) εστιασμένα στον μικρασιατικό πόλεμο (Γ, 107). Στο περικείμενο και συγκεκριμένα στις προτάσεις για ανάγνωση σχετικών λογοτεχνικών έργων προτείνονται έργα γυναικών: *Χάριετ Μπίτσερ Στόου, Η καλύβα του μπαρμπα – Θωμά (1852)* (Γ,54), *Ιωάννα Καρυστιάνη, Νύφες (2005)* (Γ, 71), *Άλκη Ζέη, Ο μεγάλος περίπατος του Πέτρου (1971)* (Γ,134). Παρόλα αυτά όμως, συγκριτικά με τους άνδρες συγγραφείς που συναντάει κανείς στο σχολικό βιβλίο, η γυναικεία παρουσία και στο συγκεκριμένο χώρο είναι η ελάχιστη δυνατή.

Στ. Επιστήμων: Η δραστηριοποίηση της γυναίκας στο χώρο της επιστήμης θα λέγαμε ότι σχεδόν αποσιωπάται. Μία μόλις αναφορά στην Ρόζαλιντ Φράνκλιν για την προσφορά της στην επιστήμη της γενετικής: « ...Στα 1953 η Αγγλίδα φυσικός Ρόζαλιντ Φράνκλιν, ο συμπατριώτης της Φράνσις Κρικ και ο Αμερικανός βιοχημικός Τζέιμς Γουότσον παρουσίασαν τη δομή του γενετικού κώδικα (DNA), υποστηρίζοντας ότι έχει τη μορφή διπλής έλικας, αντιγράφεται χωρίς να μεταβάλλεται η δομή του και μεταφέρει τα κληρονομικά χαρακτηριστικά κάθε οργανισμού» (Γ, 172). Λείπει τόσο η μνεία συγκεκριμένων γυναικείων προσωπικοτήτων που διέπρεψαν σε διάφορους επιστημονικούς κλάδους, που θα μπορούσαν να αποτελέσουν ουσιαστικό πρότυπο ρόλου για ταύτιση, όσο και η γενική αναφορά στην είσοδο των γυναικών σε χώρους εργασίας που παραδοσιακά θεωρούνταν ανδρικοί. Αυτό, σε αντίθεση με την έμφαση που το σχολικό βιβλίο δίνει στην είσοδο της γυναίκας στο χώρο της χειρωνακτικής εργοστασιακής απασχόλησης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι δε γίνεται καμία προσπάθεια αντικειμενικής παρουσίασης των ρόλων της γυναίκας διαχρονικά. Συγκεκριμένα, ενώ στην ενότητα 40 «*Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 και η Μεγάλη Ύφεση*» διαβάζουμε στη λεζάντα της εικόνας Γ,112 «*Η είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας, δυναμική την εποχή του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, ενισχύθηκε μεταπολεμικά*» και στις ασκήσεις – δραστηριότητες που ακολουθούν ζητείται από τους μαθητές «*Να μελετήσετε την εικόνα 2 (Εικόνα Γ, 112) και κατόπιν να συνθέσετε κείμενο με θέμα τις αλλαγές που έφερε ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος στην κοινωνική θέση των γυναικών*» (Γ, 113), στις επόμενες ενότητες, που καλύπτουν και τη σύγχρονη εποχή κατά την οποία η γυναίκα εισήλθε και διέπρεψε σε όλους σχεδόν τους τομείς της παραγωγικής διαδικασίας και της κοινωνικής δράσης, δε γίνεται καμία αναφορά σε αυτούς τους νέους ρόλους και οι μαθητές/τριες δεν προτρέπονται να παρακολουθήσουν αυτήν την «ενίσχυση της εισόδου των γυναικών στην αγορά εργασίας μέχρι τη σύγχρονη εποχή».

Ζ. Νομπελίστρια: Συναντάμε μόλις δύο αναφορές σε γυναίκες που έχουν πάρει Νόμπελ. Η πρώτη αφορά την μυθιστοριογράφο Τόνι Μόρισον, η οποία στα έργα της έθιγε τη θέση των Αφροαμερικανών στην κοινωνία των ΗΠΑ και η οποία πήρε Νόμπελ Λογοτεχνίας το 1993. Η δεύτερη αφορά την επίσης μυθιστοριογράφο Γκόρτιμερ, η οποία στα έργα της κάνει σημαντικές αναφορές στο απαρτχάιντ και πήρε Νόμπελ Λογοτεχνίας το 1991. Και οι δύο έθιξαν το θέμα ομάδων που βίωναν κοινωνικό αποκλεισμό: «*Η θέση των Αφροαμερικανών στην κοινωνία των ΗΠΑ ήταν επίσης, ζήτημα που έθιξαν κυρίως Αφροαμερικανοί λογοτέχνες, ανάμεσα στους οποίους ξεχώρισε η μυθιστοριογράφος Τόνι Μόρισον, η πρώτη μαύρη γυναίκα που έλαβε Νόμπελ Λογοτεχνίας (1993). Παράλληλα, σημαντικά μυθιστορήματα με αναφορές στο απαρτχάιντ έδωσε η λευκή Νοτιοαφρικανή Γκόρτιμερ (Νόμπελ 1991)*» (Γ, 178).



Η. Πολιτικός: Η δραστηριοποίηση των γυναικών στο συγκεκριμένο χώρο γνωστοποιείται μέσα από κειμενική αναφορά στην είσοδο των γυναικών στο χώρο της πολιτικής στην Ελλάδα το 1944, όπου για πρώτη φορά έχουμε εκλογή πέντε γυναικών στο Εθνικό Συμβούλιο: «...λίγο καιρό αργότερα οργανώθηκαν, όπου ήταν εφικτό, εκλογές για την ανάδειξη Εθνικού Συμβουλίου (εθνοσυνέλευση). Τότε ψήφισαν για πρώτη φορά στην Ελλάδα γυναίκες αλλά και νέοι από 18 ετών. Το εθνικό Συμβούλιο, στο οποίο εκλέχτηκαν και πέντε γυναίκες, συνήλθε στο χωριό Κορυσχάδες της Ευρυτανίας» (Γ, 134) και με δύο εικονικές απεικονίσεις, όπου η γυναίκα παρουσιάζεται ως σύζυγος ανδρών πολιτικών. Όμως πέραν των ανωτέρω δεν υπάρχουν άλλες πληροφορίες για γυναικεία πολιτική δράση. Ο τρόπος παρουσίασης του θέματος της εμφάνισης γυναικών στην πολιτική σκηνή είναι αυτός της «εξαίρεσης που επιβεβαιώνει τον κανόνα».

Θ. Πρόσφυγας: Διαφάνεται ευσύνοπτα η κοινωνική προσφορά των μικρασιατών προσφύγων γυναικών στον Ελλαδικό χώρο στον τομέα της γυναικείας χειραφέτησης «...Καθώς πολλές από τις γυναίκες πρόσφυγες υποχρεωθήκαν να εργαστούν και αρκετές από τις γηγενείς έκαναν το ίδιο, τα στερεότυπα που ήθελαν τη γυναίκα κλεισμένη στο σπίτι και υποχείριο του άντρα άρχισαν να κλονίζονται» (Γ, 122). Επισημαίνουμε, βέβαια, ότι ακόμα και σ' αυτήν την περίπτωση όπου η γυναικεία προσφορά δηλώνεται, περιορίζεται στο γνωστό «προσφιλές» μοντέλο της γυναίκας-εργάτριας μόνο που εδώ είναι και πρόσφυγας!

Ταυτόχρονα, υπάρχει, επίσης έκδηλο, το στοιχείο του ρατσισμού στην αντιμετώπιση τους από τους γηγενείς Έλληνες, το οποίο αποτυπώνεται με ταπεινωτικούς χαρακτηρισμούς προς τις μικρασιάτισσες γυναίκες, οι οποίες χαρακτηρίζονται «πόρνες»: «...Η λέξη «Σμυρνια» από προσδιοριστική της γυναικείας μικρασιατικής καταγωγής, γίνεται στο νεοελληνικό λεξιλόγιο συνώνυμη της πόρνης...» (Γ, 122). Ένα σημείο που επίσης θα πρέπει να επισημάνουμε είναι η αναφορά στον όρο «γυναικόπαιδα», με τον οποίο διαφάνεται έμμεσα μία τάση υποβίβασης της γυναικείας υπόστασης: «...Διαμαρτυρηθήκαμε όλοι με τα γυναικόπαιδα μαζί...» (Γ, 121).

Ι. Εθνική αγωνίστρια: Ενώ επισημαίνεται η συμβολή των γυναικών σε εθνοκαπελευθερωτικούς αγώνες σκιαγραφείται όμως αμυδρώς. Παρατηρούμε ότι γίνεται απλή ονομαστική αναφορά σε μεμονωμένες γυναικείες προσωπικότητες, της Λασκαρίνας Μπουμπουλίνας, της Μαντώ Μαυρογένους, της Ηλέκτρας Αποστόλου, της Λέλας Καραγιάννη, της Ηρώς Κωνσταντοπούλου και της Παναγιώτας Σταθοπούλου χωρίς όμως καμία αναφορά στην προσφορά τους. Για την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης αναφέρεται μόνο ότι: « Ηγετικό ρόλο έπαιξαν και δύο γυναίκες, η Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα και η Μαντώ Μαυρογένους» (Γ, 30), ενώ για την περίοδο της Γερμανικής κατοχής και αντίστασης στην Ελλάδα γράφεται ότι: « Πολλές Ελληνίδες πήραν μέρος στον αγώνα εναντίον των κατακτητών. Μερικές, μάλιστα, έγραψαν με αίμα τη δική τους ιστορία αντίστασης. Η Ηλέκτρα Αποστόλου, η Λέλα Καραγιάννη, η Ηρώ Κωνσταντοπούλου και η Παναγιώτα Σταθοπούλου είναι μερικά μόνο παραδείγματα γυναικών που θυσιάστηκαν. Επίσης, αρκετές γυναίκες εντάχθηκαν στα ένοπλα τμήματα του ΕΛΑΣ» (Γ, 133).

Ο ενεργητικός ρόλος των γυναικών έμμεσα υποδηλώνεται και από τη διαθεματική δραστηριότητα 3: «Να επιλέξετε έναν από τους ζωγραφικούς πίνακες 1 (Εικόνα Γ, 30) και 5 (Εικόνα Γ, 32) και να τον περιγράψετε» (Γ, 32). Η γυναίκα εμφανίζεται και ως έμμεσα συμμετέχουσα στους αγώνες σε ρόλο επικουρικό, με υπερτονισμένα κάποτε τα συναισθηματικής φύσης κίνητρά της: στην πηγή 1^α με τίτλο: «Η απόβαση ελληνικού στρατού στη Σμύρνη και οι αντιδράσεις των κατοίκων, α. Ο ενθουσιασμός των Ελλήνων» διαβάζουμε:



«Η μητέρα μου από ενθουσιασμό και αγάπη για τα νέα παλικάρια μου έδινε και τους πήγαινα, μαζί με άλλα παιδιά, διάφορα εκλεκτά τρόφιμα» (Γ, 101).

Στον αντίποδα της θαρραλέας και αγωνίστριας γυναίκας στέκεται η χρησιμοποίηση της γυναικείας υπόστασης προκειμένου να τονισθούν τα αρνητικά αποτελέσματα του πολέμου, παρουσιάζοντάς την ως «ασθενική και εύθραυστη ύπαρξη»: «(Σεράγεβο, Γιουγκοσλαβία, 1946). Εδώ, όπως και στο Βελιγράδι, βλέπω στους δρόμους πολλές νέες γυναίκες με γκρίζα ή κάτασπρα μαλλιά. Τα πρόσωπά τους βασανισμένα αλλά ακόμη νεανικά, ενώ το σχήμα του σώματός τους προδίδει σαφέστατα τη νεανικότητά τους. Μου φαίνεται ότι καταλαβαίνω ποιες επιπτώσεις είχε ο τελευταίος πόλεμος σε αυτές τις ασθενικές και εύθραυστες υπάρξεις[...]. Είναι κρίμα. Τίποτε δε θα μπορούσε να μιλήσει πιο καθαρά στις μελλοντικές γενιές από αυτά τα γκρίζα μαλλιά, από τα οποία έκλεψαν την αμεριμνησία της νιότης. Ας έχουν τουλάχιστον σαν μνημείο τη σύντομη αυτή σημείωση» (Γ, 135). Η γυναίκα ως αποδέκτης των αποτελεσμάτων του πολέμου, σε βοηθητικό ρόλο, φαίνεται και στην εικονική αποτύπωση (Εικόνα Γ, 139) που δείχνει γυναίκες μαθήτριες να καθαρίζουν ερείπια στο Βερολίνο, το 1945.

Κ. Κοινωνικοπολιτική αγωνίστρια: Καταγράφεται ευσύνοπτα η ιστορική διαδρομή της χειραφέτησης των γυναικών με κύρια αιτήματα την νομική και πολιτική τους χειραφέτηση η οποία εκφράζεται με το δικαίωμα στην ψήφο, την εκπαίδευση και την αλλαγή στο οικογενειακό δίκαιο. Επισημαίνεται ότι η είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας καθώς και η αστικοποίηση θεωρείται από τους λόγους που οδήγησαν στη χειραφέτηση των γυναικών, όμως η πορεία για τη θεσμική αναγνώριση των δικαιωμάτων των γυναικών στέφεται με αγώνες εκ μέρους τους όχι πάντα αναίμακτους: « Η Ολυμπία ντε Γκουζ υπήρξε μία από τις μαχητικότερες αγωνίστριες της γαλλικής επανάστασης. Άσκησε αυστηρή κριτική στους συντάκτες της Διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου επειδή αγνόησαν τις γυναίκες. Εκτελέστηκε στη λαιμητόμο το 1973». (Γ,17), και αλλού: «...Το 1903 η Αγγλίδα Έμελιν Πάνκχορστ ίδρυσε την Κοινωνική και Πολιτική Ένωση Γυναικών, που μαχόταν για την παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες, πράγμα που επιτεύχθηκε, στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες» (Γ, 45). Επικουρικά ενισχυτικά των παραπάνω θέσεων λειτουργεί και η πηγή 2 με τίτλο: «Τα δικαιώματα των γυναικών αγνοήθηκαν από τους επαναστάτες», στην Ενότητα 3 Η έκρηξη και η εξέλιξη της Γαλλικής επανάστασης, όπου και διαβάζουμε σχετικά: «Η Ολυμπία ντε Γκουζ υπήρξε μία από τις μαχητικότερες αγωνίστριες της γαλλικής επανάστασης... Γυναίκες ξυπνήστε! Το μήνυμά της λογικής ακούγεται σ' ολόκληρο τον κόσμο! Ανακαλύψτε τα δικαιώματά σας!...Πότε θα πάψετε να είστε τυφλές; Τι έχετε κερδίσει μέχρι τώρα από την επανάσταση; [...]Αγωνιστείτε, λοιπόν, για τα δικαιώματά σας» (Γ, 17), καθώς και οι Ασκήσεις-Δραστηριότητες της ίδιας ενότητας: «3. Αφού μελετήσετε την πηγή 2 και την εικόνα 3 (Εικόνα Γ, 16), να αναφερθείτε στη συμμετοχή και στον ρόλο των γυναικών στη γαλλική επανάσταση» (Γ, 19). Επίσης, στην εικόνα Γ, 45 καθαρά η δυναμικότητα των γυναικών οι οποίες διεκδικούν τα πολιτικά τους δικαιώματα. Το μήνυμά της εικόνας ενισχύεται από την συνοδευτική – επεξηγηματική λεζάντα: *Γυναίκες διαδηλώνουν. Οι πινακίδες που κρατούν γράφουν: «Ψήφο στις γυναίκες».*

Επισημαίνουμε τις αιτίες που οδήγησαν στη χειραφέτηση των γυναικών τον 19^ο αιώνα που αφορούν την είσοδο των γυναικών στην εργασία: «...Στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα πολλές γυναίκες άρχισαν να εργάζονται σε εργοστάσια και άλλες επιχειρήσεις. Απέκτησαν, έτσι, οικονομική ανεξαρτησία και άρχισαν να διεκδικούν τη νομική και πολιτική τους χειραφέτηση...» (Γ, 45) και την αστικοποίηση καθώς και το δικαίωμα των γυναικών στην εκπαίδευση: «...τέθηκε και το γυναικείο ζήτημα (αναγνώριση δικαιωμάτων στις γυναίκες),



στο πλαίσιο των γενικότερων κοινωνικών αναζητήσεων που έφερε η αστικοποίηση, με κύριο αίτημα την ανάγκη εκπαίδευσης των γυναικών, που ήταν παραμελημένη» (Γ, 71).

Τον 20^ο αιώνα οι γυναίκες αποκτούν δικαίωμα ψήφου σε κάποιες ευρωπαϊκές χώρες: «...ο πόλεμος (Α΄ Παγκόσμιος), ευνόησε την είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας. Σε χώρες όπως η Σοβιετική Ένωση, η Γερμανία και η Βρετανία οι γυναίκες απέκτησαν αυτή την εποχή δικαίωμα ψήφου» (Γ, 111).

Στην Ελλάδα η αναγνώριση πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες δίνεται με το Σύνταγμα του 1952: «Το Σύνταγμα του 1952,...παραχωρούσε πολιτικά δικαιώματα και στις γυναίκες...» (Γ, 152), ενώ η θεσμική κατοχύρωση της χειραφέτησης των γυναικών ήρθε πολύ αργότερα στην περίοδο 1981-1989, ως αποτέλεσμα μιας ευρύτερης ανάγκης κοινωνικού μετασχηματισμού που εκφράστηκε στη διακυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, που ήταν τότε στην εξουσία: «Η καθιέρωση του πολιτικού γάμου και του συναινετικού διαζυγίου αποτέλεσαν τομές στο ελληνικό οικογενειακό δίκαιο, ενώ η θεσμική αναγνώριση της ισότητας των δύο φύλων και η κατάργηση της προίκας συνέβαλαν, σε συνδυασμό με τους αγώνες του γυναικείου κινήματος, στη βελτίωση της θέσης της γυναίκας» (Γ, 161).

Επίσης, στην ανακεφαλαίωση του τρίτου κεφαλαίου: «Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι...», ένα από τα οκτώ σημεία που τσεκάρονται είναι: « στα τέλη του 19^{ου} αιώνα πρωτοεμφανίστηκε το κίνημα χειραφέτησης των γυναικών» (Γ, 54).

Η συμμετοχή των γυναικών σε επαναστατικά κινήματα κοινωνικοπολιτικού χαρακτήρα με σκοπό την κοινωνική και πολιτική αναδιάρθρωση αλλά και σε κινήματα αμφισβήτησης αξιών και συλλαλητήρια είναι ιδιαίτερα έκδηλη. Η συμμετοχή τους σε διαδηλώσεις και ειρηνικά κοινωνικά δρώμενα ως μέλη ή ως υποστηρικτές μιας πολιτικής ιδεολογίας είναι επίσης φανερό. Η γυναίκα παρουσιάζεται έμμεσα δυναμική πολιτική αγωνίστρια, με υψηλό ιδεολογικό και αξιακό status να διεκδικεί το αναφαίρετο δικαίωμα της ανθρώπινης ύπαρξης για ελευθερία σκέψης και λόγου, η οποία υφέρπει και στην παρακειμενική αποτύπωση (Εικόνα Γ, 13), (Εικόνα Γ, 83), (Εικόνα Γ, 16), (Εικόνα Γ, 95).

4. Συμπεράσματα

Η μελέτη των δεδομένων της παρούσας έρευνας επιτρέπει για το υπό ανάλυση σχολικό βιβλίο Ιστορίας τις εξής γενικές διαπιστώσεις:

Τα γυναικεία πρότυπα κινούνται μέσα στο πλαίσιο αναπαραγωγής παραδοσιακών στερεοτυπικών γυναικείων ρόλων, άμεσα συνυφασμένων με την κοινωνικοπολιτική ιδεολογία της πατριαρχικής δόμησης της κοινωνίας. Και ενώ θα περίμενε κανείς την παρουσίαση ενός σύγχρονου γυναικείου ιστορικοκοινωνικού προφίλ, που έκανε την εμφάνισή του μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και που θεσμικά σηματοδοτείται μέσα από τη νομική και πολιτική κατοχύρωση των δικαιωμάτων των γυναικών στον δημόσιο και ιδιωτικό πολιτικό βίο, παρατηρούμε μια εκ διαμέτρου αντίθετη εικόνα με αυτή της σημερινής χειραφετημένης, μορφωμένης, οικονομικά ανεξάρτητης και δυναμικής γυναικείας παρουσίας σε επαγγέλματα που θεωρούνταν ως παραδοσιακά αντρικά. Υπάρχει ελάχιστη αναφορά σε γυναικείες προσωπικότητες που καταξιώθηκαν και που έπαιξαν ενεργητικό και καθοριστικό ρόλο στο χώρο των επιστημών, των γραμμάτων και της πολιτικής. Για παράδειγμα, από την ανάλυση που επιχειρήσαμε αναφορικά με τα γυναικεία πρότυπα εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι στις τρεις κατηγορίες «λογοτέχνης», «επιστήμων», «νομπελίστρια» έχουμε παρουσίαση όχι τόσο της «ποσοτικής» υπο-αντιπροσώπευσης της γυναίκας όσο κυρίως της «ποιοτικής» υποβάθμισης της παρουσίας της. Τα γυναικεία ονόματα, όποτε αναφέρονται, αποτελούν απλές ονομαστικές καταγραφές και η ιστορική



αφήγηση δεν αναδεικνύει την πληθωρική παρουσία γυναικών διανοουμένων, με έντονη συγγραφική και ευρύτερη πνευματική δραστηριότητα.

Αντίθετα, είναι έντονη η προβολή κλασικών γυναικείων στερεοτυπικών προτύπων όπως της μάνας και της συζύγου ή της εργάτριας που αναγκάζεται να βγει στην παραγωγική διαδικασία για βιοποριστικούς λόγους και απασχολείται σε επαγγέλματα που δεν απαιτούν ιδιαίτερη μόρφωση.

Η ιστορία δίνει, βέβαια, έμφαση σε πολέμους, πολιτική, διπλωματία, οικονομία, τομείς που η γυναικεία παρουσία δεν είχε ενεργοποιηθεί τόσο πολύ μέχρι το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, εφόσον αυτοί οι χώροι ανδροκρατούνταν και οι γυναίκες δραστηριοποιούνταν σε παραδοσιακούς τομείς (σπίτι, χαμηλόμισθη εργασία). Η δραστηριοποίηση των γυναικών σε υποδεέστερους ρόλους επέτρεψε τη μονοπωλιακή αντρική συγγραφή της δημόσιας πολιτειακής ιστορίας. Το ιστορικοκοινωνικό και πολιτικοοικονομικό πλαίσιο, όμως, μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο σταδιακά άλλαξε για το γυναικείο φύλο το οποίο έχει εισχωρήσει δυναμικά σε όλους τους χώρους και συνδιαμορφώνει με τους άντρες τη σύγχρονη κοινωνική, πολιτική, πολιτισμική και οικονομική πραγματικότητα, κάτι όμως που στο συγκεκριμένο σχολικό βιβλίο παρουσιάζεται έμμεσα, ακροθιγώς στην κειμενική αποτύπωση και υφέρπει μόνο στην περικειμενική πλαίσισωση των διδακτικών ενοτήτων.

Η συνολική εντύπωση που υποβάλλεται είναι ότι οι άντρες είναι περισσότερο σημαντικοί σε ρόλους ενεργητικούς και με μεγαλύτερο ενδιαφέρον ενώ οι γυναίκες σε ρόλους παθητικούς, υποβοηθητικούς και αναπαραγωγικούς. Ακόμα και όταν οι γυναίκες απαιτείται να αναλάβουν επαγγελματικές δραστηριότητες, το κάνουν σε περιπτώσεις διαφορετικές από αυτές κατά τις οποίες το κάνουν οι άντρες, συνήθως για βιοποριστικούς μόνο λόγους, με περιορισμένο το φάσμα των επαγγελμάτων που μπορούν να δραστηριοποιηθούν. Υποταγμένες, ευαίσθητες, παθητικές και συνεργάσιμες εμφανίζονται να ασκούν επαγγέλματα χαμηλού κύρους και μικρών απαιτήσεων εξειδίκευσης πνευματικής ή φυσικής. Ο γυναικείος ρόλος παρουσιάζεται συνήθως στερημένος πρωτοβουλιών και δημιουργικότητας.

Παρουσιάζοντας, επομένως, τη γυναικεία υπόσταση σε ρόλους συμπληρωματικούς και άνισους διαμορφώνεται στους μαθητές και στις μαθήτριες συγκεκριμένη στερεοτυπική αντίληψη για τα δύο φύλα, στοιχείο το οποίο αφενός, εμποδίζει την ανάπτυξη ομαλών διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ τους, και αφετέρου, διαπλάθει στερεοτυπικές προσδοκίες για τους ρόλους και τις επαγγελματικές κατευθύνσεις των εκπαιδευόμενων.

Θεωρούμε ότι το εκπαιδευτικό σύστημα θα πρέπει να σταματήσει να αναπαράγει παραδοσιακά πρότυπα κατανομής ρόλων. Προς αυτή την κατεύθυνση, τα σχολικά βιβλία μπορούν, μεταξύ άλλων, να γίνουν το όχημα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Apple, M. (1986). *Ιδεολογία και αναλυτικά προγράμματα* (Μτφ. Τ. Δαρβέρη). Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Council of Europe. (1985). *Recommendation No. R. (85) 7 of the Committee of Ministers to member states on teaching and learning about Human Rights in school*. Strasbourg: Council of Europe.
- Fritzsche, K. (1992). Τα σχολικά εγχειρίδια ως αντικείμενο έρευνας. Ματιές στη διεθνή έρευνα σχολικών εγχειριδίων. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 17, 173-183.
- Giroux, A. (1981). Hegemony, resistance and the paradox of educational reform. *Interchange*, 12(2-3), 3-26.



- Johnsen, E. (1993). *Textbooks in the Kaleidoscope. A Critical Survey of Literature and Research on Educational Texts* (Transl. L. Sivesind). Oslo: Scandinavian University Press.
- Luke, A. (1988). *Literacy, Textbooks and Ideology*. Philadelphia: Falmer Press.
- Mayring, P. (2000). *Qualitative Inhaltsanalyse. Grundlagen und Techniken*. Weinheim: Deutscher Studien Verlag.
- Michel, A. (1986). *Down with Stereotypes! Eliminating Sexism from Children's Literature and School Textbooks*. Unesco.
- Pillsbury, K. (1966). International cooperation in Textbook evaluation: The Braunschweig Institute. *Comparative education review*, 10(1), 48-52.
- Rasinski, K., Crocker, J., & Hastle, R. (1985). Another look at sex stereotypes and social judgments: an analysis of the social perceiver's use of subjective probabilities. *Journal of personality and social Psychology*, 49(2), 317.
- UNESCO. (1949). *A Handbook for the Improvement of Textbooks and Teaching Materials as Aids to International Understanding*. Paris: Fortin.
- UNESCO. (1974). *Recommendation concerning education for international understanding, co-operation and peace and education relating to human rights and fundamental freedoms*. Paris, France: UNESCO. Recommendation adopted by the General Conference of UNESCO at the 18th Session, on 19 November, 1974.
- UNESCO. (1989). (*Final Report*). *International Consultation with a View to Recommending Criteria for Improving the Study of Major Problems of Mankind and their Presentation in School Curricula and Textbooks*. Bonn: German Commission for Unesco.
- Άχλης, Ν. (1983). *Οι γειτονικοί μας λαοί, Βούλγαροι και Τούρκοι, στα σχολικά βιβλία Ιστορίας Γυμνασίου και Λυκείου*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Ηλιού, Μ. (1984). *Εκπαιδευτική και κοινωνική δυναμική*. Αθήνα: Πορεία.
- Θεοδώρου, Δ. (1999). Βασικές Έννοιες και Αρχές της Ερμηνευτικής ως Μεθόδου Παιδαγωγικής Έρευνας. *Μακεδόν*, 6, 129-136.
- Κανταρτζή, Ε. (1991). *Η εικόνα της γυναίκας στα Αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού: Διαχρονική έρευνα από το 1954 μέχρι σήμερα*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Κανταρτζή, Ε. (2003). *Τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων στα Σχολικά Εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Καψάλης, Α., & Χαραλάμπους, Δ. (2008). *Σχολικά εγχειρίδια. Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Μαραγκουδάκη, Ε. (1993). *Εκπαίδευση και διάκριση των φύλων*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Μαυροσκούφης, Δ. (2006). Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική ιδεολογία: Ερμηνευτική προσέγγιση του «επεισοδίου Τρίτση». Στο Δ. Χαραλάμπους (Επιμ.), *Διαχρονικές και Συγχρονικές Προσεγγίσεις της Εκπαίδευσης. Αντιχάρισμα στον καθηγητή Νίκο Π. Τερζή*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη. 152-196.
- Μπονίδης, Κ. (2004). *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας: διαχρονική εξέταση της σχετικής έρευνας και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Μπονίδης, Κ. (2005). Η αξιολόγηση των σχολικών βιβλίων: διαδικασία και κριτήρια αξιολόγησης. Στο Βέικου (Επιμ.), *Διδακτικό βιβλίο και εκπαιδευτικό υλικό στο σχολείο: Προβληματισμοί, δυνατότητες, προοπτικές (Πρακτικά συνεδρίου που οργάνωσε το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Θεσσαλονίκη 17-19 Φεβρουαρίου 2005)*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη.



- Μπονίδης, Κ. (2009). Κριτικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις στην έρευνα των σχολικών βιβλίων: θεωρητικές παραδοχές και παραδείγματα ανάλυσης. *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση*, 13, 86-122.
- Μπονίδης, Κ. (2014). Η Ανάλυση Περιεχομένου ως μια μεικτή ποιοτική μεθοδολογική προσέγγιση ανάλυσης κειμένων. Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Δυνατότητες και Όρια μείξης των Μεθοδολογιών στην Κοινωνική και Εκπαιδευτική Έρευνα: Διευρύνοντας τις Προοπτικές στον Ερευνητικό Σχεδιασμό*. Αθήνα: ΙΩΝ. 473-479
- Μπονίδης, Κ. (2016). Η Έρευνα και η αξιολογική Έρευνα των σχολικών βιβλίων: Το πεδίο, οι διαστάσεις και το μεθοδολογικό ζήτημα. Στο Α. Κουλουμπαρίτη (Επιμ.), *Το σχολικό βιβλίο: Σχεδιασμός-Εφαρμογή-Αξιολόγηση*. Αθήνα: Γρηγόρης. 110-142.
- Πουρκός, Μ. (2010). Η Ποιοτική Μεθοδολογία στην Ψυχολογία και το Ερμηνευτικό "Παράδειγμα": Η Ψυχολογία ως Ανθρωπιστική Επιστήμη. Στο Πουρκός, Μ. & Δαφέρμος, Μ. (Επιμ.), *Ποιοτική Έρευνα στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση: Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και Ηθικά Ζητήματα*. Αθήνα: Τόπος. 181-224.
- Τσέκου, Α. (2016). Οι αλλόθρησκοι εθνικοί «άλλοι» στα ελληνικά σχολικά βιβλία των Θρησκευτικών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της περιόδου 1974-2006. *Νέα Παιδεία*, 158, 64-79. ISSN: 1105-4255.
- Τσέκου, Α. (2017). Τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών των Θρησκευτικών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της περιόδου της Μεταπολίτευσης (1974-2016): ιστορικο-συγκριτική και κριτική προσέγγιση. *Έρευνα, Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Επιστημονικών Θεμάτων, πρακτικά συνεδρίου*, 13, 84-93. ISSN: 22418393.
- Τσέκου, Α. (2019). *Τα σχολικά βιβλία των Θρησκευτικών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (1974-2006): Διαχρονική έρευνα υπό το πρίσμα της Εκπαίδευσης για την Ειρήνη και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου*. Αθήνα: Σκαθάρι-Δωδώνη (έκδοση της δεύτερης διδακτορικής μου διατριβής). ISBN: 978-618-81699-5-1.
- Τσέκου, Α. (2020). Αξιολόγηση του σχολικού βιβλίου των Θρησκευτικών της Γ΄ Γυμνασίου της περιόδου 2006-2016. *Μουσείο Σχολείο Εκπαίδευση - MusEd - Museum School Education*, 1, 112-124. ISSN: 2654-1807.

